

Piet Bremer &
Roel During

Negentiende-eeuwse beschrijvingen van bossen met botanische informatie zijn zeldzaam. Beroemd is het voorbeeld van het Beekbergerwoud (Van Eeden, 1886) en waarover tal van botanische bijzonderheden zijn medegedeeld door Wttewaal (1836) en Molkenboer (1847).

Door Winand Carel Hugo Staring is in de 19e eeuw een gedetailleerde bosbeschrijving opgetekend van het bos De Wiernte, door Staring de Drieschigt genaamd. Staring (1852) noemde dit bos oorspronkelijk en vergeleek dit met het Beekbergerwoud, hetgeen door hem een oerwoud werd genoemd (fig. 1).

Ook Pokorny, een Oostenrijks veenonderzoeker noemt De Wiernte en het Beekbergerwoud in één tekst en noemt De Wiernte als voorbeeld van een bos dat geleidelijk overgroeid raakte door hoogveen (Pokorny, 1858).

Wat is er van De Wiernte terecht gekomen? Schaart De Wiernte zich onder een van onze laatste, relatief ongerepte primaire bossen?

Welke rol speelde veenvorming?

Fig. 1. De ligging van het Beekbergerwoud en De Wiernte in Oost-Nederland.

Foto 1. Een stukje nog natuurlijk ogend traject van de Getelerbeek met op de achtergrond een houtwal met Adelaarsvaren. 150 jaar geleden lag hier nog het 'oerbos' De Wiernte (foto: P. Bremer).

De Wiernte of Drieschigt; markebos op de rand van het Almelosche Veen

Beschrijving van de Drieschigt

Een lezing van Staring over 'De Aardkunde en de Landbouw van Nederland' voor de Overijsselsche Vereeniging tot Ontwikkeling van Provinciale Welvaart in 1844 leidde tot een verzoek van de provincie om een onderzoek in te stellen naar de geologische toestand van Twente, Salland en het Land van Vollenhoven (Veldink, 1970). In de jaren 1844 en 1845 bezocht Staring deze gebieden en beschreef zijn bevindingen in 'De Aardkunde van Salland en het land van Vollenhove' (Staring, 1846) en is tevens opgenomen in 'De Veenen in Nederland', verschenen in de 'Verhandelingen der Commissie belast met het vervaardigen van eener Geologische beschrijving en kaart van Nederland' (Staring, 1853; kader 1). In de 'Bodem van Nederland' (Staring, 1856) is dezelfde beschrijving herhaald en is Staring dieper ingegaan op de door hem veronderstelde successiereeks waarin bos kan overgaan in veen.

Bijzonder aan het gebied was dat er twee beekjes door het bos liepen: de Eenden-

beek en Getelerbeek. Beide beken hadden een venige bodem op de plaats waar ze het bos in liepen en naar het zuiden, waar het veenpakket dun was, ging dit over in een minerale bodem. Staring (1846) schrijft hierover '.....de Drieschigt voedt zich niet door veen-water, maar door de bronnen en het afstromende regenwater van de daarachter liggende Hesinger heuvels'. Het is waarschijnlijk dat de beken in hun bovenloop door middel van sprengen in de stuwwal zijn gegraven, om meer water te verkrijgen voor de benedenstrooms gesitueerde watermolens.

PRIMAIR BOS

Een bos wordt beschouwd als primair als het altijd op de betreffende plek heeft gestaan voordat hier de originele na de ijstijd ontstane bossen uitte vielen (Goldberg et al., 2011). Secundair zijn dan bossen die ontstaan zijn op eerder in cultuur-gebrachte grond. Er is voor ons verhaal gebruik gemaakt van oude kaarten en geschreven bronnen om de vraag te kun-

nen beantwoorden in hoeverre De Wiernte een primair bos was met een sterk natuurlijk karakter.

OUDE KAARTEN

Het bosgebied is door ten Have (1648) als eerste afgebeeld (fig. 2). De eerste topografische verkenning in 1848 door W.B. Bunnik laat twee eeuwen later een bosgebied zien dat omsloten is met hoogveen, terwijl de omvang van het bos is afgenomen. Het bos had in 1852 een omvang van minder dan een vierkante kilometer en kwam voor op de overgang van een natte heide naar hoogveen (fig. 3). Het verdwijnen van het markebos laat zich – naast geschreven bronnen – ook afleiden uit kaartmateriaal. Figuur 3 toont het gebied zoals Staring dat heeft gezien. De menselijke invloed van kap en beweiding is dan al groter dan de kaart doet vermoeden. Circa 50 jaar later is de situatie sterk veranderd (fig. 4). Volgens Staring is het bos in 1845 gekapt. Om de eeuwwisseling kwam nog opgaand bos voor langs de Eendenbeek en Getelerbeek (fig. 4), en een beperkt oppervlak was ontgonnen en

omgevormd tot akkers of grasland. Ook zien we op de kaart nog aanduidingen van laag bos. Het lijkt er op dat het markebos in 1845 wel haar imposante eeuwenoude bomen is kwijtgeraakt, maar dat dunnere bomen de kap overleefden. Ook het Markeboek van 1821 geeft aan dat de grote bomen selectief werden gekapt. Dunnere bomen bleven staan en mochten niet worden beschadigd. Door de kap en sterke beweiding van het onderhout ontstond echter wel een gedegeneerd bos. De topografische kaart van 1931 laat nog een gebied zien met bosrestanten. In 1934 zijn deze verdwenen. In deze periode werd naar onze inschatting het laatste afgetakelde deel geruimd.

GESCHREVEN BRONNEN

Op een bijeenkomst van rechthebbenden (gewaarden) in 1582 wordt over de illegale kap van bomen gesproken (Paskamp-van Santen, 1997). In het Markeboek wordt in 1828 in een verkoopakte vermeld dat Koopman Hermannus Koers uit Wierden voor 1100 gulden gerechtigd is om al het hout te kappen 'in het zoogenaamde Boven-

broek gelegen op den Drieschigt met uitzondering van alle Eiken en Beuken stammen en telgen die beneden de 28 Duim' (een duim is 2,6 of 2,7 cm) 'zijn gemeeten op den hoogte van twee ellen' (= 1,17 m). Al het hout moest voor eind maart 1831 afgevoerd zijn. Hieruit blijkt dat de Drieschigt een zogenaamd markebos was, een bos in gemeenschappelijk bezit van een lokale gemeenschap (Buis, 1985). De vermelding van Beuken in de koopakte komt niet overeen met wat Staring gezien heeft. Mogelijk zijn de Beuken eerder uit het bos verwijderd of is het bos op de zandgronden het eerst verdwenen.

De naam Werent wordt gebruikt in het Markeboek van de Marke Mander, Vasse en Geesteren (1498 - 1647). De Marke Mander, Geesteren en Vasse werd in 1498 in het leven geroepen om het steken van dopheideplaggen en het kappen van timmerhout in het veen- en bosgebied ten westen van Mander en ten noorden van Geesteren te reguleren (Paskamp-van Santen, 1997).

In het verslag van 10 mei 1582 wordt er gesproken over 'de hoger Werend' of

Kader 1. Beschrijving van Drieschigt ontleend aan Verhandelingen door Staring (1853).

'Eene waarneming, reeds voor tien jaren in Twente volbragt, heeft op eene duidelijke wijze aan het licht gebracht, hoe hier te lande hoog veen oorspronkelijk ontstaan is en hoe dat nog voortdurend op eene plek ontstaat. In de buerschap Manderen boven Tubbergen ligt de zoogenoemde Drieschigt, een bosch dat op en tegen de Manderensche en Geesterensche veenen staat, die het noord-oostelijke uiteinde vormen van het groote Almelosche veen. Ten noorden en noord-westen gaat het bosch tot hoogveen over, bij een al meer en meer schaars worden van het houtgewas en onderdrukken daarvan door de gewone veenplanten. Aan de tegenovergestelde zijde, ten zuiden en zuid-oosten, wordt dit door heidevlakte begrensd, die, zooals het bosch zelve, aan eene menigte eigenaren, in gemeenschappelijk bezit, toebehoort. Ten gevolge daarvan verstrekt heide en bosch te zamen tot weide van eene menigte rundvee en schapen, die, aanhoudend het onderhout afbijtende en den opslag van zaailingen afwei-

dende, voer weinig jaren den geheele ondergang van het bosch teweeg zullen brengen; terwijl daarenboven de eigenaars, reeds in 1844, begonnen zijn met de groote bomen te vellen. In de zomer van 1845 werd de grens van het bosch tegen de heidevlakte ingenomen door eenen rand van zeer groote gagelstruiken. Het rundvee beschutte zich daaronder tegen de zonnehitte en de vliegen, en een mensch van kleine gestalte kon regt overeind onder de struiken doorgaan. Na den gagelrand volgden groote werfstruiken, die verder weder vervangen werden door els en Hulst (*Ilex Aquifolium* L.). Daartusschen vertoonden zich eiken (waarschijnlijk alleen *Quercus pedunculata* Ehrh.) die al meer en meer de overhand verkregen tot daar waar het bosch alleen uit deze boomsoort, met Hulst tot onderhout en els op de open plekken, was zamengesteld. In zoover de groote eiken niet geveld en weggevoerd waren, kwamen zij in het midden, zelfs tot aanmerkelijke zwaarte voor. De bodem was onder het houtgewas digt begroeid met Vossebessen (*Vacci-*

nium Vitis idaea L.), Dopheide en varensoorten (*Filices*), terwijl op de open, aan het zonlicht blootgestelde plaatsen, de Struikheide voorkwam. De bodem van het bosch bestond geheel uit veen, hetwelk op zandgrond, tot het diluvium behoorende, rustte. Naar de zuidzijde was de dikte zeer gering, en bedroeg niet meer dan die eener dikke zode; maar noordwaarts nam die al meer en meer toe, totdat eindelijk al het houtgewas, behalve de zware eikenboomen, boven op eene veenlaag stond van een en meer ellen dikte. Die dikte van het veen was duidelijk waar te nemen langs de oevers van een beekje, dat, uit de bronnen van de naburige Manderensche hoogte ontspringende, door het bosch loopt en zich dan verliest in het Almelosche veen. Vlak nabij de oevers was geen veen aanwezig, maar eenige schreden verder rees dit weder op en vertoonde daar duidelijk zijn aanmerkelijke dikte. Stronken van boomen en struiken, die op, te midden van en onder het veen geworteld stonden, waren er veelvuldig te vinden.

Maar boomstammen trof men daar niet aan, om de natuurlijke reden, dat de omwonenden alle degene die niet geheel door het veen bedekt en dus te genaken waren, tot hun gebruik hadden weggevoerd. Dat er echter veelvuldige, in vroeger tijden afgestorvene of omgewaaide boomstammen, op de bodem van het veen liggen, moet men opmaken uit eenige stammen die, in 1844 geveld, door de moerassige gesteldheid van den bodem niet weggevoerd hadden kunnen worden, en daardoor op het veen waren achtergebleven.

Het volgende jaar reeds waren deze bijna geheel in het veen weggezakt, en dus op weg om, misschien in weinige jaren, den ondergrond te bereiken. Ten noorden en noordwesten van dit bosch begon het kale Manderensche veen; de boomen en struiken verminderden langzamerhand in aantal en hielden dan geheel op, terwijl de plaats werd ingenomen door Struikheide en vooral door veenmos, welke laatste plant hier klaarblijkelijk het hoofdbestanddeel van de veenmassa uitmaakt.

Fig. 2. De ligging van De Wiernte volgens Ten have (1648).

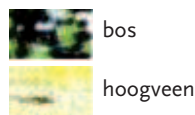

Fig. 3. De Wiernte of Drieschigt (donkere deel) zoals verkend in 1848 door W.B. Bunnik en vastgelegd in de eerste topografische kaart van 1852. Het bos lag tussen Langeveen en Manderveen (voor ligging zie fig. 5). Wat op deze kaart opvalt zijn de tamelijk rechte grenzen van het bosgebied en het ontbreken van de naam van het bos. Zeer waarschijnlijk waren de grenzen veel grilliger wat samenhangt met de geleidelijke overgang van bos naar hoogveen.

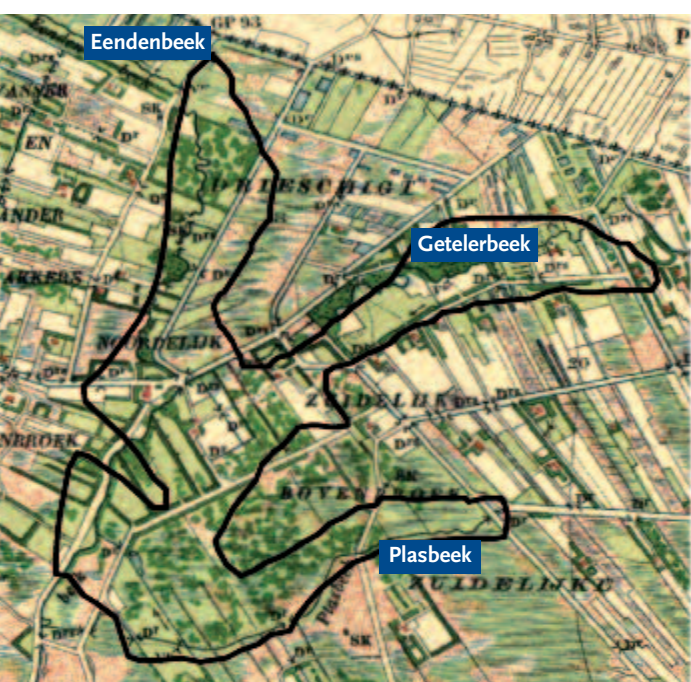
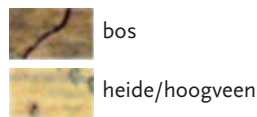
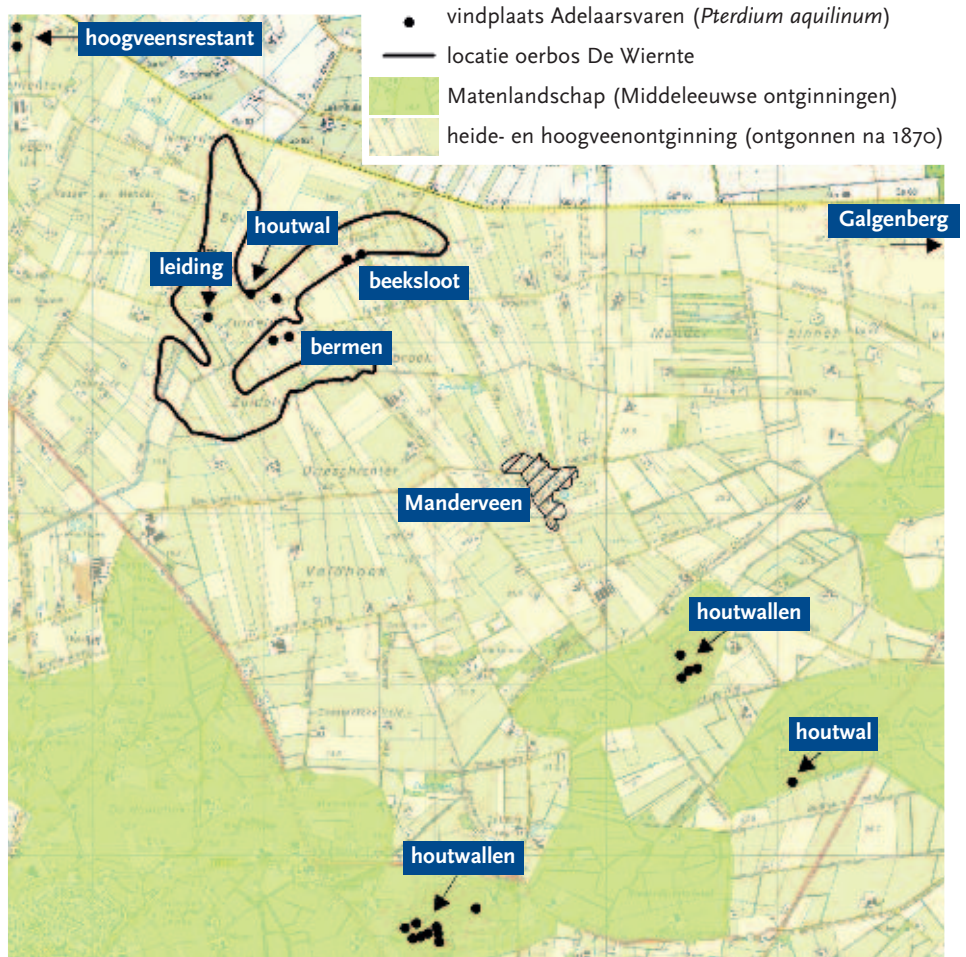

Fig. 4. De begrenzing van De Wiernte uit 1852 geprojecteerd op de topografische kaart van 1904. Het gekapte bos was ca. 50 jaar na de eindkap nog deels hoogveen met nog steeds bos, naast graslanden en akkers. Het lijkt aannemelijk dat het aaneengesloten bos langs de Getelerbeek en Eendenbeek restanten waren van het oerbos. Deze laatste bosjes verdwenen tussen 1931 en 1934.

'hoge Werendt', blijkbaar in tegenstelling tot lagere gedeelten. Hijszeler (1966), die historisch en archeologisch onderzoek verrichte, vermoedt dat hiermee bedoeld zal zijn geweest het hoge gedeelte van de stuwwal, gelegen tussen de Galgeberg en het eigenlijke veengebied. Hij leidt uit de verslagen af dat het om een groot bos moest gaan. In het verslag uit 1582 beklagen de eigenaren van de boerderijen zich dat er 300 bomen zijn gekapt zonder hun medeweten. Daarnaast willen de bewoners van de boerderijen graag toestemming om de opbrengst van 3000 gekapte en nog niet gekapte bomen te mogen aanwenden voor derving van oorlogsschulden. In het geheugen van de mensen in Noord Twente was de Drieschicht een echt oerbos met wilde dieren. In de Twentsche Courant van 8 augustus 1950 van een oud inwoner van Tubbergen (de heer A.H. Everink) wordt hier iets van zichtbaar in een artikel over Tubbergen en zijn bewoners: 'Het was een grote, wilde woestij, die zich heel vroeger uitstreckte over de tegenwoordige buurtschappen Manderveen, Langeveen (fig. 5), Bruinehaar, Sibculo en misschien nog wel verder. Voor 1800 was in deze buurtschappen nog geen huis, zelfs geen hut te vinden; het lag er nog als duizenden jaren geleden, één grote wildernis van veen en bos. Vooral Manderveen was een moeras gelijk, dat voor het grootste deel nog ontoegankelijk was voor mens en dier. Omstreeks 1750 trof men er nog allerlei wilde dieren, als evers, vossen, wolven, herten, die echter vaak in den moerassigen grond bleven steken en zo den dood vonden of met gevaar voor eigen leven door den schaapherder werden afgemaakt. Ook vond men er slangen, adders, hermelijnen en allerlei klein ongedierte. Niet ver van de Duitse grens lag een reusachtig 'oerwoud', dat zich uitstreckte van Langeveen (fig. 5) tot Hieliggersbos, dat is tot de Hemmer (een Duits café net over de grens bij Galgeberg) op de berg, zodat een eekhoorn spongsgewijs van tak op tak 'n Oosteriek' (Oostenrijk) 'kon bereiken, zonder de grond te raken. Van dit oerwoud, de Werent genaamd, welke benaming later veranderde in 'n Manderssen-bos werd het laatste gedeelte te Manderveen in het begin dezer eeuw gerooid.' Concluderend kan worden gesteld dat De Wiernte of Drieschicht kan worden beschouwd als primair bos, een overblijfsel van een ooit veel groter bos dat hier sinds mensenheugenis en langer heeft bestaan. De verjonging van het bos werd

Fig. 5. De verspreiding van Adelaarsvaren (*Pteridium aquilinum*) tussen Langeveen, Manderveen en Geesteren. De Adelaarsvaren geeft precies de ligging van De Wiernte weer. De groeiplaatsen tussen Geesteren en Manderveen betreft houtwallen binnen eeuwenoude maten. De Adelaarsvaren is hier restant van het bos van voor de middeleeuwse ontginning. De groeiplaats dichtbij Langeveen betreft het laatste restant verdroogd hoogveen met spontane bosopslag.

niet of nauwelijks gestuurd, maar het bos stond wel bloot aan diverse vormen van gebruik zoals kap, beweiding en turfsteken. Binnen het primair bos valt een range van geheel onnatuurlijk (geplante exoten op gestoorde bosbodem) tot geheel natuurlijk bos (oerbos) te onderscheiden. Figuur 6 laat dit zien en dat beweide, knotbomenbossen (hudewälder) en Veluwse malenbossen hoog scoren op deze meetlat. Het Beekbergerwoud en De Wiernte hadden een nog natuurlijker uiterlijk, maar waren strikt genomen geen oerbossen, gezien de eerder genoemde menselijke invloed.

Ecologische interpretatie van De Wiernte

THEORIEVORMING DOOR STARING

Staring heeft zijn lijst van planten met een specifiek doel opgegeven. Het ging hem om de veengroei en de bijdrage van bos daarin (Staring, 1856). Hij veronderstelde dat een kale heide eerst met gagelstruiken overgroeid raakte. In zo'n gagelveld sloegen vervolgens wilgen op, en vervolgens elzen. Die elzen zorgden voor een beginstadium van veenvorming. Nadat de elzen de overhand hebben gekregen en de bodem is opgehoogd door het organisch materiaal, komen de eiken. Hij veronderstelt dat de allereerste worden gepoot door vogels, zoals kraaien, gaaien en houtduiven. De eiken verdringen de elzen en er ontstaat een ondergroei van ondermeer Hulst, Jeneverbessen, Rode bessen, varens, Veenmos en Dopheide zoals die in

de Drieschicht groeiden. Naar Starings overtuiging produceerden deze planten een aangroeiend pakket aan veen, waardoor het op een gegeven moment niet meer mogelijk was voor de eiken om daar in op te slaan en de dikkere eiken te dragen. De eiken vallen om en zakken weg in het veen. De Drieschicht was volgens Staring een prachtig voorbeeld van hoe bos verandert in hoogveen.

HEDENDAAGSE LANDSCHAPSECOLOGIE

De opvattingen van Staring over de successie van bos richting hoogveen hebben weinig weerklank gevonden in de veenwetenschap, ook niet in zijn eigen tijd (Borgman, 1893). Heden ten dage wordt algemeen aanvaard dat bos het climax-

stadium is van een successiereeks. Toch plaatsen in veen geconserveerde eiken in combinatie met Es en Zwarte els de paleo-ecologische wetenschap voor problemen. Zulke 'veeneiken' groeiden in een type bos (moerasbos) waarvan geen hedendaagse gelijke bestaat (www.stichtingring.nl). De reden dat zulke bossen niet meer voorkomen is, dat ze niet de kans krijgen zich te ontwikkelen door ondermeer de sterk gereguleerde grondwaterstanden en het geldende natuurbeleid. Ook van de Drieschicht bestaat geen hedendaags equivalent helaas. Door de beschrijving van Staring weten we iets van de oorspronkelijke begroeiing, maar door gebrek aan botanische waarnemingen kan het karakter van het bos

Fig. 6. De range van primair bos: bos op locaties waar altijd bos heeft gestaan. Aan de ene zijde staat de aanplant van exoten op een verstoorde bosbodem, aan de andere zijde het oerbos; een geheel natuurlijk bos zonder menselijke invloed. De figuur is vooral bedoeld om de rangorde aan te geven tussen de verschillende vormen van bos.

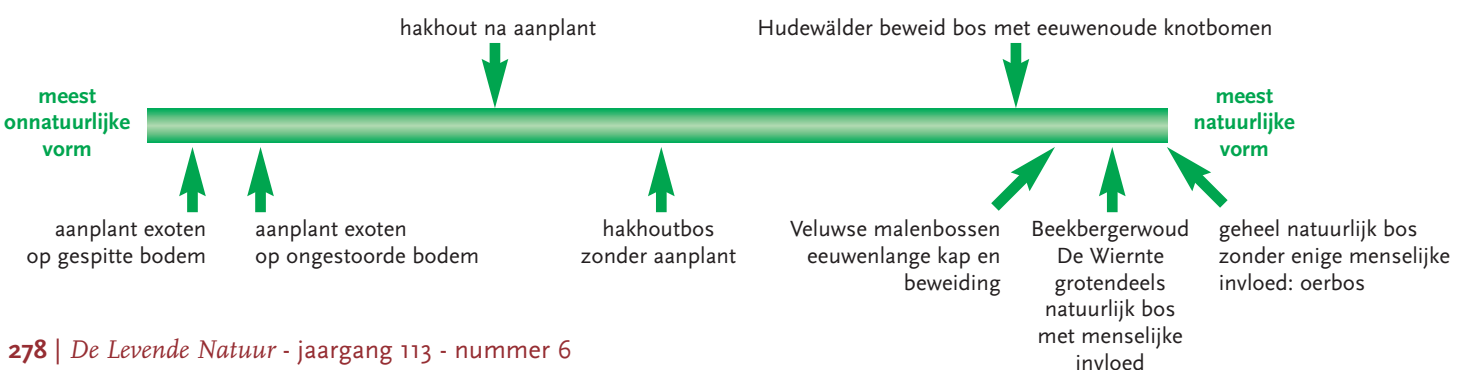

Foto 2. Open landschap met maisakkers en intensief cultuurlandschap. Niets herinnert eraan dat hier ooit het 'oerbos' De Wiernte heeft gelegen (foto: P. Bremer).

slechts bij benadering worden geïnterpreteerd. Dit interpreteren is gedaan vanuit theorie: gesystematiseerde observaties over bosontwikkeling. De theorie biedt echter weinig aanknopingspunten voor het begrijpen van de specifieke dynamiek tussen bosontwikkeling en hoogveenvorming, in volstrekt andere klimatologische en antropogene condities dan tegenwoordig. Belangrijke vragen blijven onbeantwoord, zoals over de scherpe grens tussen hoogveen en bos langs de beek: hoe moeten we ons die voorstellen en welke dynamiek was daarin aanwezig? Of hoe diep konden de eiken in het veen doordringen om de minerale ondergrond te bereiken? Ook de effecten van begrazing op de verjonging van het bos laten zich slechts raden. Het zijn vragen waarvan de antwoorden ook vandaag de dag onze kennis over natuur en natuurontwikkeling nog zouden verrijken. We zouden graag even terugreizen in de tijd om een kijkje in dit bijzondere bos te nemen.

Literatuur

- Borgman, A., 1893.** Korte schets van den ontwikkelingsgang onzer natuur-historische veenkennis. Album der Natuur.
- Buis, J., 1985.** Historia Forestis, Nederlandse bosgeschiedenis. Wageningen, A.A.G. Bijdragen 27.
- Eeden, F.W. van, 1886.** Herinneringen aan de Veluwe. In: Onkruid, Botanische wandelingen van F.W. van Eeden. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink.
- Engelen, A.W., 1847.** Wandelingen door Gelderland. Groningen, W. van Boekeren.

- Have, Nicolaas ten, 1648.** Grote landtcaerte van dese Provintie door ordre van Ridder-schap. Zie J.C.H. de Groot. Overijssels 'landtafereel' van de zeventiende eeuw. De oorspronkelijke kaart van Nicolaas ten Have, conrector van de Latijnse School te Zwolle en kartograaf van Overijssel. en Steden bij Nicolaes ten Have gemaect.
- Hijszeler, C.C.W.J., 1966.** Mander en Omgeving, gem. Tubbergen. In: Verslagen en Mededeelingen 81stestuk, Vereniging van Overijssels Recht en Geschiedenis.
- Goldberg, E., G. Peterken & K. Kirby, 2011.** Origin and evolution of the Ancient Woodland Inventory. British Wildlife 23(2): 90-96.
- Molkenboer, J.H. 1847.** Schets der mos-vegetatie van het Beekbergerwoud, Ned. Kruidkundig Archief 1 (1), derde stuk: 260-272.
- Paskamp-van Santen, M., 1997.** Mander 797 - 1997. Een hoogbejaarde boerschap in Noordoost-Twente. Overijssels Historische Bijdragen 112: 9-32.
- Pokorny, A., 1858.** Zweiter Bericht der Commission zur Erforschung der Torfmoore Oestereiches, 346 - 350. Zoologischen-botanischen Gesellschaft, Wien.
- Staring, W.C.H., 1846.** De Aardkunde van Salland en het land van Vollenhove. Uitgegeven door de Overijsselsche Vereeniging tot Ontwikkeling van Provinciale Welvaart. Zwolle, Tijl.
- Staring, W.C. H., 1853.** De Veenen in Nederland. In: Verhandelingen der Commissie belast met het vervaardigen van eener Geologische beschrijving en kaart van Nederland: 57-102. A.C. Kruseman, Haarlem.
- Staring, W.C.H., 1856.** De Bodem van Neder-

- land. Deel 1. A.C. Kruseman, Haarlem.
- Tack, G., P. van den Brecht & M. Hermy, 1993.** Bossen van Vlaanderen. Een historische ecologie. Davidsfonds, Leuven.
- Veldink, J.G., 1970.** W.C.H. Staring 1808-1877, geoloog en landbouwkundige. Wageningen, Pudoc.
- Wttewaal, J., 1836.** Het Beekbergerwoud. Tijdschrift voor Natuurlijke Geschiedenis en Physiologie III: 1-6.

Summary

The Wiernte or Drieschigt; communal woodland at the edge of the Almeloche Veen
For a long time the Beekbergerwoud has been known as the last 'primaeval' woodland of the Netherlands. The article is about an other ancient, primary woodland near Mander (NO-Twente) which impressed people by its 'primaeval' character. The woodland, intersected by small streams, belonged to the Fago-Quercetum and became overgrown by a bog vegetation. It was cut in 1845 but according to the authors remnants survived till 1931 - 1934.

Dr. P. Bremer
Provincie Overijssel
Postbus 10078, 8000 GB Zwolle
p.bremer@overijssel.nl

Dr. R. During
Alterra/Wageningen University and Research
Postbus 47
6700 AA Wageningen
roel.during@wur.nl